

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розкрито сутність та особливості трансформації культури в епоху глобалізації.

Ключові слова: трансформація культури, глобалізація, глобалізм, альтерглобалізм.

Раскрыты сущность и особенности трансформации культуры в эпоху глобализации.

Ключевые слова: трансформация культуры, глобализация, глобализм, альтерглобализм.

The nature and characteristics of transformation of culture in the era of globalization are disclosing.

Key words: transformation of culture, globalization, globalism, altherlobalizm.

Актуальність теми зумовлена тим, що наукова рефлексія зміни культури і людини в епоху глобалізації, соціокультурних відповідей глобалізаційним викликам і методів збереження багатоманітності культур підпорядкована ідеї виявлення особливостей феномену альтерглобалізму та його конкретних моделей. Визначення цих особливостей потребує попереднього розгляду питань, пов'язаних з необхідністю вивчення впливу глобалізаційних процесів на культуру, виявлення дійсно «глобального» масштабу глобалізації в сучасному світі.

Стосовно феномену альтерглобалізму, що розуміється як громадський рух, який підтримує міжнародну інтеграцію і глобалізацію, але ставить цінності демократії, економічної справедливості, захисту довкілля та прав людини вище суто економічних неоліберальних побудов, слід зазначити, що процес глобалізації сучасного світу є об'єктивним і неминучим. Тому ставити питання про боротьбу з глобалізацією означає не підтримувати об'єктивні інтеграційні тенденції світового розвитку. При цьому глобалізацію як формування єдиного світового простору, зокрема інформаційного і віртуального, необхідно чітко відрізнити від ідеології глобалізму, що проголосила «новий світовий порядок», який передбачає створення глобальної гомеостатичної системи замість співіснування відносно рівних національних держав. Це, по суті, означає, що останні для забезпечення світової інтеграції повинні «відкрити» свої економіки для транснаціональних корпорацій. Відтак, неминучим наслідком сучасної політики глобалізму є поділ світу на процвітаючий «золотий мільярд» і злиденність решти людства, якій для виживання доведеться «продати» свою культуру і традиції. Виживання країни передбачає підкорення її правилу «золотого корсету», згідно з яким необхідно дотримувати необхідних умов.

Водночас, як свідчить історія, однополярність не є життєвою моделлю. Будь-якій природній системі необхідні варіанти як адаптаційні

можливості. І чим більше можливих сценаріїв, тим система є адаптивнішою. Це розуміють усе більше людей, зокрема й у розвинутих країнах, які виступають проти глобалізму, що руйнує не лише національну ідентичність, а й саму державність.

Сучасна наукова література містять численні твердження щодо необхідності збереження національної мови, традицій, тобто зовнішніх параметрів культури, однак значно менше йдеться про рефлексію змін, що відбуваються з культурою цілого народу. Тенденція до втрати духовності призводить до самозаперечення власної культури, забуття власних духовних цінностей, що стверджуються конкретно-історичною культурою. Натомість, взаємопроникнення, «діалог» культур як умова їх сучасного розвитку передбачають збереження ними власної сутності. В умовах глобалізації відбувається природне взаємопроникнення культур, що загрожує втратою своєї ідентичності. Особливо актуально це для полікультурних країн, для яких саме полікультуралізм є єдиним способом існування. Полікультуралізм, або мультикультуралізм, що передбачає повагу до культур етносів, які населяють країну, — важлива умова забезпечення її національної безпеки і стабільності, оскільки небезпечною є саме зовнішня каналізація внутрішніх протиріч. Основою такого підходу є, насамперед, самозбереження багатоманітності культур в умовах їх конкуренції та взаємовпливу.

Отже, мета статті — виявлення особливостей трансформації культури і самої людини в епоху глобалізації.

Широкий спектр праць із глобалізації загалом має вузькоспеціальний характер, що відображає лише один з аспектів такого складного феномену, як глобалізація: політологічний, економічний, соціологічний, демографічний, культурологічний тощо. Серед ґрунтовних досліджень глобалізації, безумовно, слід назвати праці З. Баумана, У. Бека, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, С. М. Гуревича, М. Делягіна, В. Л. Іноземцева, С. Г. Кара-Мурзи, О. С. Панаріна, В. С. Стюпіна, А. І. Уткіна, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, Д. Хелда та ін.

Культурологічний аспект проблеми розробляється в працях В. С. Біблера, П. С. Гуревича, Л. М. Когана, Ю. М. Лотмана, В. М. Межуєва, Й. Хейзінга та ін.

Глобальними проблемами сучасності, згідно з усталеним переконанням, переважно є ті, що пов'язані з питаннями безпосереднього виживання людини: поширення ядерної зброї, планетарна екологічна криза, зміна клімату, міжнародний тероризм, брак питної води, обмеженість харчових ресурсів тощо. Останнім часом світова преса переповнена міркуваннями про глобальну економічну кризу. Однак, на нашу думку, наразі доцільно порушити нагальну глобальну проблему трансформації культури, етнічного буття, етнічної культури, що безпосередньо належить до проблем планетарного масштабу і визначає культурне буття людини.

Процес глобалізації, трансформуючи культуру людства загалом, змінює також і національні культури. При цьому напрям цих змін часто не є тотожним, а інколи навпаки — суперечить загальному напрямку глобалізації, що спонукає до пошуку відповідей на запитання про те, що саме відбувається з культурою загалом і з культурою окремого етносу зокрема, а також якими повинні бути відповіді на цей виклик.

Численні зміни в економіці, фінансовій сфері та політиці не могли не позначитися і на духовній культурі традиційних країн. Особливо це стосується релігії як сили, що протистоїть експансії глобалізму, оскільки, будучи статичнішою, консервативнішою, вона залишається одним з малозмінюваних стовпів культури. З одного боку, кожній релігії свого часу були притаманні прагнення до інтеграції, експансії; поширення однієї релігії зупинялося розвитком і поширенням іншої. Нині ж інше загрожує існуванню кожної з них. Тотальна раціоналізація, меркантилізація, технізація, віртуалізація примушують релігії переосмислювати власну стратегію, ставати толерантнішими одна до одної, йти на діалог з іншими конфесіями, як з однодумцями, котрі визнають пріоритет духовного світу над матеріальним. Якщо в економічній, політичній, культурній сферах наслідком глобалізації є уніфікація, стирання національних відмінностей, то в релігійній сфері глобалізація, навпаки, призводить до різноманіття внаслідок сепаратизації основних світових релігій. Більшість традиційних релігій виважено оцінюють глобалізацію, відзначаючи її двоякий характер. З одного боку, існує загроза культурній ідентичності етносів, з іншого — наявні вигоди, які забезпечує глобалізація — розвиток нових технологій, збільшення міжнародних контактів у різних сферах, позитивний вплив на економіку слабкорозвинутих країн.

Діалог культур, про необхідність якого йдеться в численних публікаціях, може розпочатися саме з діалогу релігій і релігійних організацій для подолання нерозуміння, що призводить до конфронтації. Це повинно сприяти формуванню толерантних відносин між представниками різних конфесій, релігійних рухів та організацій.

Глобалізаційні процеси не могли не вплинути на таку форму суспільної свідомості, як мистецтво. Змінюються не лише зміст і форма художніх творів — усезагальна утилітизація і примітивізація змінюють навіть їх мету й призначення — мистецтво дедалі більше перетворюється на засіб бізнесу, на товар. Технізація культури призводить до превалювання форми над змістом. Утім, саме мистецтво є тією силою, що формує в представників як своєї, так і чужої культур ту національну ідентичність, про яку нині так багато пишуть.

Водночас із уніфікацією нині відбувається і фрагментація культури. Зокрема, Е. Тоффлер відзначає, що сучасна людина вже практично розучилася сприймати цілісну системну інформацію. Змінилися не лише ментальність сучасної людини, а й сам спосіб

сприймання нею інформації та реальності, що зумовлюють необхідність зміни і способу взаємодії між людьми, соціальними і соціоприродними системами, для чого необхідно опанувати її нові способи інтеграції та переробки інформації. «Чим різноманітнішою є цивілізація, чим диференційованішою є її технологія, її енергетичні форми, тим більше інформація повинна проходити між її складовими, щоб мати можливість об'єднати їх у єдине ціле, особливо перед глобальними змінами» [13].

Одним з істотних факторів детермінації всіх цих глобалізаційних реалій є зміна характеру, способів і ролі комунікаційних процесів. Безпрецедентне збільшення сучасного наукового знання зумовлює безпрецедентне збільшення швидкості інформації, трансформуючи характер як інформації, так і самого суспільства, формує інформаційне суспільство, головним ресурсом якого стає не природна сировина, а інформація. Швидкість інформації трансформує і саме суспільство, спричиняючи ланцюгову реакцію взаємних змін.

Так чи інакше, інформатизація притаманна різною мірою розвинутих країнам і тим, що розвиваються, як західним, так і східним. Нові інформаційно-комунікаційні технології трансформують суспільні структури. Деякі автори вводять спеціальний термін «мережеве суспільство», характерними ознаками якого є децентралізація та віртуальна соціальна комунікація. Істотною ознакою нового суспільства є зняття чи послаблення соціального контролю та примусу, оскільки взаємодія у віртуальній реальності, наприклад, Інтернеті, ускладнює або взагалі внеможливує соціальний контроль. Це особливо згубно для традиційного східного суспільства, де надзвичайно сильною є роль суспільної думки як засобу соціального контролю. Руйнуються старі цінності, норми і традиції, підвалини сім'ї. Крім того, сучасне глобалізоване суспільство, будучи, з одного боку, наслідком розвитку і збільшення швидкості інформації, з іншого — саме змінює не лише роль інформації, способи її поширення, а й сам її характер. Інформація почала перетворюватися на комунікацію, а та, у свою чергу, на товар. У сучасному суспільстві, по суті, будь-яка комунікація вже не нейтральна, а має характер джерела інформації.

Глобалізація комунікацій, виникнення міжнародних мереж, поширюючи в усіх країнах одну і ту саму інформацію, повинні, хоч це і не завжди вдається, зважати на специфіку країн, їх традиції. Інтернет, який постійно розширюється, з величезними можливостями його застосування не лише прискорює процес глобалізації, а й пропонує нові засоби для здійснення глобальних комунікацій. Це робить комунікації складовою нової економіки. Як відзначив один зі знавців Інтернету, автор книги-бестселера «Нові правила для нової економіки» К. Келлі: «...комунікації — це не лише розділ економіки. Комунікації — це і є економіка» [12]. Тому нині комунікації повинні зважати на регіональну культурну самобутність свого адресата.

Необхідно змінювати модель комунікативного потоку з одностороннього, неконтрольованого, адресованого безособовому споживачеві на двосторонню, контрольовану за допомогою системи зворотного зв'язку, комунікацію. Для успіху комунікації особливо важливою є демонстрація готовності ініціатора комунікації вступити з конкретною культурою у відкритий, чесний діалог.

Відтак, можна стверджувати, що комунікація — вид соціальної взаємодії з метою передавання інформації, що є, у свою чергу, заходом організації системи, усунення її невизначеності й нестійкості. Тому від характеру сучасних комунікацій залежить міра благополуччя культури.

Глобалізація багато в чому відбувається за сценаріями «вестернізації», оперуючи такими поняттями, як «регіон», «цивілізація», «континент», «державна», уніфікуючи й стандартизуючи процеси розвитку, вводячи в суспільну практику універсальні цінності та норми, які доволі часто витісняють етнічну специфіку, культуру, традицію. У сучасному багатонаціональному світі, як і в багатонаціональних державах, дедалі розмиваються межі етнічних культур, менше залишається умов для їх самодостатнього буття і розвитку. Натомість, перебуваючи у власному, звичному культурному ареалі, людина є носієм своїх специфічних культурних ідеалів, етнічних кодів, які формують критерії ідентичності, світоглядні та ціннісні парадигми. У «зовнішньому світі» така людина почувається представником власного етносу, переживає те, що називається «національним почуттям». Водночас, провідним принципом взаємовідносин «цивілізація — етнічна культура» є наростання протиріч, які полягають у повній або частковій несумісності уніфікованих цінностей модернізації та глобалізації й етнічної самобутності. Цивілізація є надзвичайно нестабільною системою, на відміну від етнічної системи, стабільність якої визначається і підкріплюється етнічним ідеалом культури, стереотипом поведінки, культурною традицією. Зіткнення ідеалів, періодично пропонованих цивілізацією, з одного боку, й етнічної культури, з іншого — трагічний і тривалий процес. Саме тому необхідно визнати самобутність і самодостатність етнічних культур як унікальних соціокультурних систем, що мають повне право на якомога самостійніший розвиток. Необхідно також розуміти своєрідність світу цінностей етнічної традиції й цивілізаційних цінностей, які в певний момент можуть вступати в протиріччя. Вирішення цих протиріч не повинно руйнувати культурний каркас етнічної системи, її культурного ідеалу.

Сучасні тенденції розвитку діалогу «цивілізація — культура», пов'язані з демократизацією і маркетизацією, суттєво обмежують можливості держави. Вони призвели до нового типу кризи культурно-господарського устрою, дезорганізували життя етносу, але водночас створили нову реальність, у якій етнос набуває більше прав і свобод.

У країнах, що розвиваються, глобалізацію, зазвичай, сприймають негативно, як нову форму колонізації, що не може не викликати сплеску регіоналізму і сепаратизму. Інформаційна революція і комунікативна глобалізація сприймаються як контроль над людьми, маніпулювання їх свідомістю. І це не випадково. Не лише зміст, а й спосіб утвердження західних цінностей є чужими для представників традиційного суспільства. Адже вони нав'язують ідеологічно, політично і комерційно, здебільшого через ЗМІ, а не громадською думкою як духовні та побутові регулятиви поведінки. Так, Китай упевнено демонструє політику альтерглобалізму, інтегруючись у світове співтовариство і при цьому зберігаючи ідеологічну, політичну та культурну самоідентифікацію як країна третього світу й соціалізму.

Процеси взаємодії культур мають вельми різний характер. Це не тільки діалог-згода, а й діалог-суперечка, а також монологічне спілкування або відсутність комунікації. Особливості її зумовлюються, насамперед, характером тієї світоглядної настанови, яка завжди неявно, приховано фактично спрямовує спілкування в те чи інше русло.

У контексті досліджуваної теми заслуговують на увагу положення про «Я-концепцію» культури як одного з механізмів самоідентифікації культури в епоху глобалізації А. К. Даллакяна [7]. «Я-концепція» культури, на думку дослідника, являє собою настанови і цінності, що становлять ідентичність культури. Глобалізація породжує суперечність не різних культур, а різних «Я-концепцій» культур. Західні країни розглядають вестернізацію й американізацію Азії і Сходу як просвітницьку послугу «неписьменному і слабозвиненому» Сходу, тоді як останній вважає подібну позицію варварською, такою, що руйнує всі підвалини східної культури. Суспільство, як і людина, не може об'єктивно оцінювати чужу, не схожу на неї культуру, оскільки її «Я-концепція» спотворює об'єктивну соціальну інформацію. «Я-структур» у культурі декілька, і залежно від ситуації та своєрідності соціального часу актуалізується та чи інша «Я-концепція».

«Я-концепція» культури — це не тільки норми і цінності простого сучасного життя, а й мрії та бажання, спроектовані в майбутнє. Вона містить також і ті образи, яким суспільство боїться стати (жебрак, неспроможний, розбитим, поневоленим). З одного боку, подібні негативні моделі прагнуть до реалізації, об'єктивування, так званого ефекту «очікувань, що реалізуються», а з іншого — вони можуть мотивувати позитивні зміни, те, до чого прагне суспільство.

Велику роль у «Я-концепції» культури відіграє самоповага, тобто самооцінка і почуття власної гідності, для яких дуже важливим є знання власної історії. Здебільшого, вся західна культура прославляє людину, котра покладається на власні сили, тоді як традиції східних культур вирощують взаємозалежне «Я».

Ядром «Я-концепції» культури є домінуюче в ній уявлення про людину, її сутність і призначення, від яких, зрештою, залежать адаптивні потенції культури. Такі фундаментальні концепції людини через їх субстанціональність А. К. Даллакян називає антропопарадигмами, протистояння яких є підставою протистояння західної та східних культур, а радше «Я-концепцій» культур: ніцшеанської концепції «людино-бога» і соловйовської концепції «бого-людини». Перша орієнтована на свавілля, бажання, владу, друга — на істинну волю і любов. Перша зумовлює на протистояння, конкуренцію, ворожнечу культур, відтак, є безперспективною, друга орієнтує на співпрацю і взаєморозуміння.

Таким чином, людство дедалі більше усвідомлює, що достовірне знання і повноцінне вивчення всіх культур, що розвиваються і розвивалися в часі та просторі, їх специфіки, способів діяльності, світоглядів і міфів тощо є нагальним завданням сучасної цивілізації. Це знання здатне усунути вже наявні недоліки розвитку та сформувати прийнятну картину майбутнього, в якому кожен народ знайде своє гідне місце.

Економічної та матеріально-технічної глобалізації уникнути неможливо, та й не потрібно. Слід говорити про альтерглобалізацію, тобто не про глобалізм, що проводиться в ім'я інтересів однієї країни, а про глобалізацію, які з урахуванням інтересів усіх країн. Подібна альтерглобалізація має здійснюватися не спонтанно, як сьогодні, а під контролем усевітньої міжнародної організації. У результаті цілеспрямованої копійчої роботи повинні виникнути інтегративні структури, подібні до ЄЕС, загальноєвропейського союзу, Союзу азіатських країн, євразійського союзу та ін.

Теоретичні узагальнення цієї статті можна використовувати для побудови нової соціокультурної парадигми, що ґрунтується на цивілізаційній єдності та культурному різноманітті. Водночас, унікальність сучасної епохи потребує якісно нового пошуку органічного синтезу культур і нових форм їх взаємодії.

Перспективи

Список літератури

1. Альтерглобализм: теория и практика антиглобалистского движения / под ред. А. В. Бузгалина. — М. : «Едиториал УРСС, 2003. — 256 с.
2. Арутюнов С. А. Культурная антропология / С. А. Арутюнов, С. И. Рыжакова. — М. : Издательство «Весь Мир», 2004. — 216 с.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунд Бауман. — М. : Логос, 2002. — 390 с.
4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн. — М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. — 248 с.
5. Гаджиев К. О пользе и ущербности «универсальных ценностей» / К. О. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — №5. — С. 19–29.

Розділ 1. Теорія та історія культури

6. Глобализация и мультикультурализм / отв. ред. Н. С. Кирабаев. Монография. — М. : Издательство РУДН, 2005. — 332 с.
7. Даллакян А. К. Самоидентификация культуры в эпоху глобализации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук / А. К. Даллакян. — [Электронный ресурс]. — Способ доступа :<http://www.dissercat.com/content/samoidentifikatsiya-kultury-v-epokhu-globalizatsii>. — Заглавие с экрана.
8. Идентичность и толерантность : сб. статей / отв. ред. Н. М. Лебедева. — М., 2002. — 416 с.
9. Искусство и цивилизационная идентичность / отв. ред. Н. А. Хренов) ; Науч. совет РАН «История мировой культуры». — М. : Наука, 2007. — 603 с.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
11. Кессиди Ф. Х. Глобализация и культурная идентичность / Ф. Х. Кессиди // Вопросы философии. — 2003. — №1. — С. 76–79.
12. Келли К. Новые правила для новой экономики. Двенадцать принципов преуспевания в бурно меняющемся мире / К. Келли. — [Электронный ресурс]. — Способ доступа :<http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/ZS/KELLY.HTM>. — Заглавие с экрана.
13. Тоффлер Э. Третья волна [Электронный ресурс] / Э. Тоффлер. — Способ доступа :http://royallib.ru/book/toffler_elvin/tretya_volna.html. — Заглавие с экрана.
14. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А. И. Уткин. — М. : Логос, 2002. — 253 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2013 р.